

В. В. Зарицькадоктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології
Класичний приватний університет**В. М. Борисенко**викладач кафедри практичної психології
Класичний приватний університет

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНУ «ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»

У статті проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «емоційна компетентність» та її сутності; показана їх значущість для підготовки фахівців соціономічного напрямку.

Ключові слова: компетентність, емоційна компетентність, соціономічний напрям, значущість емоційної компетентності для професійної діяльності.

Постановка проблеми. В сучасних умовах головною є проблема входження особистості у сучасне суспільство через власну професійну діяльність.

Процес професійного становлення стає складним внаслідок неготовності молодих людей розумно реагувати на навколишні події, регулювати власні емоційні стани, долати труднощі в умовах загальної невротизації суспільства. Психологічний вплив оточуючого середовища обумовлює характер спілкування і діяльності, тому є дуже актуальним у формуванні здатності адекватно реагувати на нього завдяки умінню розуміти і регулювати власні емоції, розпізнавати та враховувати емоції інших людей.

Актуальність проблеми обумовлена тим, що особливо стресогенними, емоційно напруженими і психологічно виснажливими вважаються професії соціономічного напрямку, оскільки вони пов'язані з інтенсивною комунікативною взаємодією.

У розмаїтті підходів до розв'язання проблеми формування емоційної компетентності студентів – майбутніх фахівців соціономічного напрямку, чітко не виділено, в чому сутність самого поняття «емоційна компетентність»; які саме здатності повинні входити до змісту емоційної компетентності, щоб можна було розробити технологію дій, спроможну забезпечити її формування, який для цього потрібен інструментарій в умовах вищих навчальних закладів. Це і зумовило вибір теми статті «Теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння феномену «емоційна компетентність».

Ступінь розробленості проблеми. Наукові публікації щодо розуміння феномену «емоційна компетентність» визначаються неоднозначністю. Поняття «емоційна компетентність» визначається, як здатність усвідомлювати і визначати власні почуття і почуття інших (Д. Гоулман [5]); як здатність особистості розпізнавати свої емоції і емо-

ції інших, регулювати їх прояв (І. Андрєєва [1]); як здатність обробки емоційної інформації на основі знань, умінь, навичок (І. Войціх [4]); як інтегральна, професійно значуща якість (В. Федорук [18]); як готовність людини гнучко управляти власними емоціями та емоціями інших людей (І. Матійків [13]); як інтегрована якість особистості адекватного емоційного реагування з переживанням позитивного знаку емоційної активності і реактивності (О. Лазуренко [11]); як група когнітивних і поведінкових здібностей розуміти, управляти, регулювати свої емоції та емоції інших, включаючи рефлексію і емпатію (Г. Юсупова [20]); як результат рівня розвитку емоційного інтелекту (В. Зарицька [8]).

Поряд із значним підвищенням уваги до формування емоційної компетентності фахівців, робота яких безпосередньо пов'язана із спілкуванням і взаємодією з людьми, наукові роботи, висновки вчених ще не знайшли належного втілення у життя в процесі безпосередньої підготовки студентів до професійної діяльності.

Постановка завдання (мета статті): проаналізувати підходи вчених до трактування поняття «емоційна компетентність», спираючись на визначення поняття «компетентність», виокремити базові здатності, якими володіє, на думку вчених, емоційно компетентна особистість; обґрунтувати її значущість для підготовки фахівців соціономічного напрямку.

Виклад основного матеріалу. Поняття «компетентність», якщо його розглядати з концепції загального розвитку людини, визначається тим, що людині відводиться роль суб'єкта соціальних перетворень і вдосконалень, спроможного зрозуміти складну динаміку процесів розвитку і впливати на їх хід. З цієї позиції Є. Павлютенков поняття «компетентність» визначав, як наявність знань про різні аспекти життя людини, здатність взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях [16, с.172–173].

І. Єрмаков і Г. Несен [7, с. 33–34] доповнюють цю думку тим, що вважають за необхідне враховувати обов'язково і глобальні ризики, екологічні, пов'язані із забрудненням довкілля; економічні, породжені економічною нестабільністю, фінансовими та виробничими ризиками; соціальні, породжені соціально-психологічними, культурними, релігійними факторами; політичні, головною причиною яких у сучасному світі є низька політико-правова компетентність громадян; інформаційні, породжені науково-технічним прогресом та його чинником – науково-технічною революцією.

І. Тараненко [17, с. 37–40] висвітлює думки окремих європейських учених, які сутність поняття «компетентність» визначають, як: широкий спектр соціальних і комунікативних умінь, заснованих на знаннях, довірі, цінностях, тобто реальна здатність застосування знань (Г. Халаш); загальні здібності, які базуються на знаннях, довірі, цінностях, розвинутих шляхом освіти і практики (Д. Куллахан); достатність і придатність, сила і воля, які дозволяють діяти адекватно ситуації (В. Долл); взаємозв'язок між навичками, уміннями, ситуативною діяльністю та особистістю (Ж. Перре); розуміння людиною світу, різних ситуацій, яке допомагає розв'язати їх, застосовуючи логіку і раціоналізм отриманих знань, умінь, навичок (Б. Рей); наявність опорних знань: навчання знань; навчання дій; навчання уміння жити разом; навчання бути, які визначають здатність особистості до життєдіяльності та відображають потреби суспільства (Ж. Делор).

Публікації сучасних українських науковців свідчать про те, що і нині не існує єдиного тлумачення поняття «компетентність» і формулюють його визначення по-різному.

У новітньому психологічному словнику поняття «компетентність» трактується, як психосоціальна якість, яка означає силу і впевненість, що походить від поняття власної успішності і користності, яке дає людині усвідомлення своєї здібності ефективно взаємодіяти з оточенням [19, с. 203].

Н. Лазуріна поняття «компетентність» визначає, як загальну характеристику особистості, яка відображає високий рівень знань, умінь, навичок та досвіду [12, с. 23].

Л. Зламанюк визначає термін «компетентність», як уміння використовувати знання, уміння, навички, ставлення для ефективної діяльності або виконання певних функцій, спрямованих на досягнення встановлених стандартів у професійній діяльності чи інших галузях знань [9, с. 189].

І. Войціх визначає поняття «компетентність», як якість особистості, яка необхідна для якісної продуктивної діяльності у певній сфері [4, с. 54–55].

Існують і інші визначення поняття «компетентність», але і вище означених достатньо, щоб зробити висновок: оскільки це достатньо складний конструкт, то домогтися єдиного, найбільш точно-

го тлумачення цього поняття майже неможливо. Разом із тим, існують компоненти компетентності, які є у більшості визначень поняття «компетентність», що дає підстави вважати їх базовими. Зокрема, у більшості визначень наголошується на наявності знань, умінь, навичок, досвіду; у деяких доповнюється визначення здатністю раціонального їх використання, наголошується на здатності взаємодіяти з іншими. Але із усіх вищезазначених визначень ніде не наголошується на такій складовій, як здатність емоційно позитивно взаємодіяти з оточенням.

Тому в загальному вигляді на основі вищезазначених визначень, попри всі розбіжності, «компетентність» нами визначається, як психологічна якість особистості, яка на основі глибоких знань, сформованих умінь, навичок емоційно позитивної взаємодії з оточенням забезпечує здійснення продуктивної діяльності у певній сфері.

Доповнення нами визначення поняття «компетентність» фразою «здатність емоційно позитивно взаємодіяти з оточуючими» ми вважаємо суттєвим, бо здатність до чогось завжди супроводжується спілкуванням, яке не обходиться без включення емоцій. І коли говорити про підготовку фахівців соціономічного напрямку, то потрібно особливого значення надавати не тільки набуттю студентами глибоких знань, умінь, практичного досвіду, але і досвіду емоційно позитивної взаємодії з оточуючими, тобто формуванню у них високого рівня емоційної компетентності, як домінуючої складової загальної життєвої компетентності.

Проблемі формування емоційної компетентності в останні десятиліття все більше приділяється уваги. Давно фахівці зрозуміли, яке важливе значення у досягненні успіху має людський фактор, людські стосунки, емоційно позитивна атмосфера в процесі виконання будь-якої роботи.

Емоційну компетентність, зокрема, І. Андрєєва [1, с. 85] відносить до тих якостей особистості, завдяки яким людина здатна розпізнавати свої емоції та емоції інших, регулювати їх прояв, тим самим здійснюючи вплив на ефективність міжособистісних стосунків і позитивної взаємодії. Цю точку зору розділяє і І. Войціх, наголошуючи на тому, що саме емоційна компетентність виступає, як сукупність знань, умінь, навичок, що дозволяють приймати адекватні рішення і діяти на основі результатів інтелектуальної обробки зовнішньої і внутрішньої емоційної інформації [4, с. 56].

В. Федорук, досліджуючи емоційну компетентність психолога, доводить, що вона виступає інтегральною, професійно значущою якістю, і коли професіонал, який працює з людьми, позбавлений такої якості, то в роботі з ними не буде досягнуто бажаного успіху [18, с. 623].

І. Матійків розглядає емоційну компетентність, як готовність людини гнучко управляти як власни-

ми емоційними реакціями, так і емоціями інших людей, адекватно до ситуацій і умов, що змінюються [13, с. 145]. Вона обґрунтовує необхідність фахівцям цього напрямку мати подвійну підготовку: добре орієнтуватись у своїй виробничій галузі, а також бути підготовленим до ефективної комунікації та емоційно розумної поведінки [13, с. 144].

Згідно з визначенням Д. Гоулмана, який ввів поняття «емоційний інтелект» і поряд з ним почав використовувати поняття «емоційна компетентність», останнє розглядається, як здатність усвідомлювати і визнавати власні почуття, а також почуття інших для самомотивації, для управління власними емоціями і в стосунках з іншими [5]. Він вважає, що емоційна компетентність цінна тим, що включає дві основні складові: особистісну компетентність (розуміння себе, саморегуляція та мотивація) і соціальну компетентність (емпатія і соціальні навички).

На основі аналізу багатьох підходів до трактування поняття «емоційна компетентність» О. Лазуренко її визначає, як емоційну зрілість, тобто, як інтегровану якість особистості, яка відображає оптимальний розвиток емоційної сфери на рівні адекватного емоційного реагування в певних соціокультурних і внутрішньо особистісних умовах, і характеризується переважанням позитивного знаку емоційної активності й реактивності людини при взаємодії з внутрішнім і зовнішнім світом [11, с. 22].

Свій погляд на значущість емоційної компетентності висловлює

Г. Юсупова, яка розглядає цей феномен, як групу здібностей, що розвиваються, до саморегуляції і регуляції міжособистісних стосунків шляхом розуміння власних емоцій і емоцій оточуючих [20]. Вона виділяє два аспекти емоційної компетентності: когнітивний (розуміння) і поведінковий (управління), де кожний з них має два вектори: внутрішній (спрямований на себе і включає саморегуляцію і рефлексію) і зовнішній (спрямований на інших і включає регуляцію взаємостосунків і емпатію), які, на нашу думку, надзвичайно важливі для досліджуваної категорії студентів.

Спираючись на одне з останніх визначень емоційного інтелекту у наукових дослідженнях В. Зарицької про те, що емоційний інтелект є інтегральною властивістю особистості розпізнавати, розуміти, контролювати, регулювати власні емоції та емоції інших, і використовувати ці здатності для досягнення життєво важливих цілей, емоційну компетентність можна розглядати, як результат рівня розвитку емоційного інтелекту, бо у цьому визначенні закладена здатність використовувати перераховані у ньому властивості емоційної сфери особистості для досягнення життєво важливих цілей [8, с. 53].

Аналіз вищеперерахованих трактувань поняття «емоційна компетентність» дає підстави сфор-

мулювати наше власне бачення цього феномену і сформулювати його так: емоційна компетентність – це здатність особистості користуватись емоційним інтелектом (емоційними здатностями) у житті в цілому і професійній діяльності, зокрема.

Емоційно компетентна особистість характеризується, за результатами досліджень Е. Мітч, з чим ми повністю погоджуємося, такими показниками:

- 1) вміє виражати почуття чітко і прямо;
- 2) не боїться виражати невпевненість і страхи;
- 3) вміє пояснити невербальні сигнали, які використовуються при спілкуванні;
- 4) вміє виразити розчарування, не образивши співрозмовника;
- 5) здатна контролювати свої страхи, хвилювання, невпевненість;
- 6) уважна до небезпеки, турбот і думок;
- 7) під час спілкування здатна розпізнавати мотиви емоцій або приховані емоції;
- 8) обережна і тактовна у своїх емоційних реакціях;
- 9) врівноважує почуття з розумом, логікою і реальністю;
- 10) незалежна, впевнена в собі, морально самостійна, діє у відповідності із своїми домаганнями, але не через обов'язок, не через почуття провини, не під впливом тиску чи насилля;
- 11) оптимістична, не дозволяє невдачам пригнічувати себе внутрішньо [14, с. 275].

У науковій літературі не тільки визначається наявність емоційної компетентності, а й обґрунтовується її значущість у житті та професійній діяльності особистості.

Так, Х. Вайсбах і У. Дакс доводять, що емоції мають адаптивну природу, сприяючи виживанню індивіда на всіх рівнях і, як наслідок, сприяють підвищенню адаптивних здібностей і гармонійній взаємодії особистості з соціумом [3].

Х. Дженкінс емоційність у значенні емоційна компетентність визначає, як ключовий фактор, що зумовлює життєвий успіх [6], являє собою основну мотиваційну систему людини, сприяє гармонійному особистісному розвитку, дозволяючи створювати додаткові мотивуючі фактори [10].

Як відмічає І. Андреєва [2, с. 78–86], індивіди з високим рівнем розвитку емоційних здібностей володіють вираженою здатністю до розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, до управління емоційною сферою, чим обумовлюється більш висока їх адаптивність і ефективність у спілкуванні.

Е. Носенко і Н. Коврига цінність емоційної компетентності вбачають у тому, що з допомогою позитивних емоцій особистість домагається успішної когнітивної діяльності, долає негативні емоції, які заважають спілкуванню чи досягненню індивідуального успіху [15, с. 29–30].

На основі аналізу наукової літератури, в якій визначаються і обґрунтовуються поняття «компе-

тентність», «емоційна компетентність» та їх цінність у життєвій і професійній діяльності людини, можна зробити **такі висновки**.

Єдиного підходу до трактування поняття «компетентність» не існує через його складність, багатоаспектність і різне бачення вченими його сутності. В контексті даного дослідження компетентність нами визначається, як психологічна якість особистості, яка на основі глибоких знань, сформованих умінь і навичок забезпечує здійснення продуктивної діяльності у певній сфері і емоційно позитивної взаємодії з оточенням.

Існують різні погляди вчених на тлумачення поняття «емоційна компетентність» особистості. На основі їх аналізу та враховуючи напрям даного дослідження, нами бачиться визначення цього феномену, як здатність особистості користуватися емоційним інтелектом (емоційними здібностями) у житті в цілому і професійній діяльності зокрема.

Встановлено, що емоційно компетентна особистість володіє такими вміннями: вміє виражати почуття чітко і прямо, пояснювати невербальні сигнали; не боїться виражати невпевненість чи страхи; здатна контролювати емоції, хвилювання, розпізнавати приховані емоції інших; обережна і тактовна у проявах емоцій; врівноважує почуття з розумом; незалежна і впевнена в тому, що і як говорить чи діє; оптимістична.

Значущість емоційної компетентності для людини в цілому і для фахівця зокрема пояснюється тим, що вона сприяє: підвищенню адаптивних здібностей, мотиваційних процесів; розумінню, саморегуляції і самоконтролю власних емоцій; здатності управління емоціями інших та переведенню негативних емоцій у позитивні, чим забезпечує більш успішне життя і досягнення індивідуального успіху у необхідних чи бажаних сферах діяльності.

Література:

1. Андреева И.Н. Азбука эмоционального интеллекта / И.Н. Андреева. – СПб. : «БХВ-Петербург», 2012. – 288 с.
2. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 78–86.
3. Вайсбах Х. Эмоциональный интеллект / Х. Вайсбах, У. Дакс. – М. : Лик Пресс, 1998. – 189 с.
4. Войцїх І.В. Емоційна компетентність майбутніх психологів як педагогічне явище / І.В. Войцїх // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна», 2013. – № 1 (7). – С. 54–58.
5. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York, 1995. – 352 p.
6. Дженкинс Х. Человеческое в человеке / Х. Дженкинс. Методы эффективной психокоррекции: [хрестоматия] / Сост. К.В. Сельчонок. – Мн. : Харвест, 1999. – С. 392–434.
7. Українська наукова школа психології та педагогіки життєтворчості: досягнення, проблеми та перспективи розвитку: ювілейний науково-методичний збірник / За редакцією д. філос. н. Л.В. Сохань, к. істор. н., І.Г. Єрмакова, Г.М. Несен, к. п. н. В.В. Нечипоренко, к. соціол. н. Н.М. Гордієнко, к. п. н. О.Л. Позднякової. – Запоріжжя : Видавництво КЗ «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» ЗОР, 2013. – 648 с.
8. Зарицька В.В. Теоретико-методологічні основи розвитку емоційного інтелекту у контексті професійної підготовки: [монографія] / В.В. Зарицька. – Запоріжжя: КПУ, 2010. – 304 с.
9. Зламанюк Л.М. Професійна компетентність – складова педагогічної майстерності вчителя у процесі викладання природничо-наукових дисциплін / Л.М. Зламанюк. Українська наукова школа психології та педагогіки життєтворчості: досягнення, проблеми та перспективи розвитку: ювілейний науково-методичний збірник / За ред. д. філос. н. Л.В. Сохань, к. істор. н. І.Г. Єрмакова, Г.М. Несен, к. п. н. В.В. Нечипоренко, к. соціол. н. Н.М. Гордієнко, к. п. н. О.Л. Позднякової. – Запоріжжя : Видавництво КЗ «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр» ЗОР, 2013. – 648 с. – С. 189–192.
10. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – С. 242–244.
11. Лазуренко О.О. Теоретичні основи дослідження категорії емоційної компетентності у сучасній психологічній науці / О.О. Лазуренко // Психологія в Україні та за кордоном. – 2013. – № 4. – С. 19–23.
12. Лазуріна Н.П. Компетентність особистості: до питання конституювання проблеми / Н.П. Лазуріна // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 54. Філософські науки. – 2010. – С. 22–26.
13. Матійків І.М. Емоційна компетентність як психологічний об'єкт виховання особистості майбутнього фахівця професій типу «людина–людина» / І.М. Матійків // Педагогіка і психологія професійної освіти, 2013. – № 2. – С. 144–153.
14. Митч Э. Тренинг эффективных продаж: Уникальные подходы к использованию эмоционального интеллекта / Э. Митч. – ООО «Вершина», 2004. – 304 с.
15. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига : [монографія]. – К. : Вища шк., 2003. – 126 с.
16. Павлютенков Є.М. Компетентний випускник – мета і результат діяльності школи / Є.М. Павлютенков // Психолого-педагогічне забезпечення навчально-професійної діяльності : зб. наук. праць Запорізького обласного ІУВ.

- Вип. 10 (наук. ред. Є.М. Павлютенков, В.М. Сисоєв. – Запоріжжя, ЗОІУВ, 1988. – С. 172–186.
17. Тараненко І.М. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції : досвід європейських країн / І.М. Тараненко // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : Наук-метод. збірник / Ред. кол. Н.З. Софій, І.Г. Єрмаков та ін. – К. : Контекст, 2000. – 333 с. – С. 37–40.
18. Федорчук В.М. Емоційна компетентність психолога / В.М. Федорчук // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2012. – Випуск 17. – С. 623–630.
19. Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь / В.Б. Шапарь, В.Е. Россоха, О.В. Шапарь: [под общ. ред. В.Б. Шапаря]. – [Изд. 2-е] – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 808 с.
20. Юсупова Г.В. Состав и измерение эмоциональной компетентности : дис. ... канд. психол. наук. – Казань, 2006. – 208 с.
-

Зарицька В. В., Борисенко В. М. Теоретический анализ научного подхода к пониманию феномена «эмоциональной компетентности»

В статье проанализированы научные подходы к определению понятия «эмоциональная компетентность» и ее сущности; показана их значимость для подготовки специалистов социологического направления.

Ключевые слова: компетентность, эмоциональная компетентность, социологическое направление, значимость эмоциональной компетентности для профессиональной деятельности.

Zaritskaya V. V., Borysenko V. M. Theoretical analysis of scientific approaches to understanding phenomenon of «emotional competence»

The article analyzes scientific approaches to definition of concept of «emotional competence» and its essence; it shows their significance for training of social direction.

Key words: competence, emotional competence, social direction, importance of emotional competence for professional activities.